

Språk som tortyr

En litterär betraktelse av språk och utanförskap i
Hugo Hamiltons novell ”Nazi Christmas”

Thorsten M. Päplow, doktorand i tyska

”I’ve come to associate language with torture”, berättar författaren Hugo Hamilton i en intervju i *Irish Times* den 6 november 1990. Uttalandet kan te sig lite märkligt, men ska ses mot bakgrund av Hamiltons uppväxt i femtio- och sextiotalets Dublin med en tysk mor och en irländsk far. Språk var av stor betydelse under Hamiltons uppväxt, bland annat på grund av hans fars nationalism vilken tog sig sådana extrema uttryck att han förbjöd sina barn att tala engelska. Endast iriska och tyska tilläts. Hamiltons tysk-irländska barndom är ett återkommande tema i hans författarskap, såväl i tidningsartiklar som i noveller och inte minst i de uppmärksammade barndomsskildringarna *The Speckled People* (2003) och *The Sailor in the Wardrobe* (2006). I sina självbiografiska texter beskriver han ofta just svårigheterna med ett dubbelt eller till och med tredubbelt kulturellt eller språkligt arv. En situation som förekommer i flera av dessa texter är hur han och hans syskon som barn utpekades som ”dom”, det vill säga som annorlunda och främmande, och hur detta skapade en känsla av utanförskap och förvirring. Ett exempel på detta är novellen ”Nazi Christmas” (varifrån samtliga citat i den följande texten är hämtade) som ingår i samlingen *Dublin Where the Palm Trees Grow* (1996). Det framstår som ganska sannolikt att Hamilton skildrar händelser i sin egen barndom i novellen. En snarlik episod återfinns i *The Speckled People*. För min betraktelse av ”Nazi Christmas” spelar emellertid detta ingen större roll. Jag lägger istället tyngdpunkten på det Hamilton säger om språket i intervjun i *Irish Times*, nämligen språkets makt att påverka oss och hur det till och med kan upplevas som ett tortyrredskap.

Språk som utlösande faktor

I "Nazi Christmas" blickar jag-berättaren tillbaka på en jul i sin barndom och på hur några händelser i samband med denna ledde till en kulmen av två olika konflikter, dels en inre, dels en yttre, båda resultat av att han och hans syskon tidigt blivit stämplade som avvikande. Berättaren inleder med en obehaglig upplevelse där just språk spelar en väsentlig roll. Tillsammans med sin mor och sina syskon kommer han in i en affär och bemöts på följande sätt:

Det började med att mannen i fiskaffären sade "Achtung" och att alla kunder vände sig om och tittade på oss. Även människorna utanför, under raden med nakna kalkoner och hängande fasaner, stirrade in genom fönstret. De hade kommit på oss. Tyskar. Krigsförbrytare som använde Irland som en fristad. De hade kanske inte märkt någonting om inte mannen i fiskaffären hade fortsatt med att ge prov på sin tyska. Allt det där som han hade snappat upp från filmer som *Von Ryans express* och *Den stora flykten*. (min översättning)

Ordet eller snarare ropet "Achtung!" ('Lystring!/Givakt!') har en omedelbar effekt på pojken. Detta enda ord får honom att känna sig lika utsatt och uttittad som om han vore en av de nakna kalkonerna som hänger i skyltfönstret. Språket, dvs. kommandot "Achtung!", upplevs som både förvirrande och skrämmande och påminner pojken om att han och hans syskon är annorlunda och främmande, att det finns något hos dem som andra uppfattar som konstigt. Utanför hemmet förvandlas språket till något som är riskabelt och farligt. Även om mannen i affären skämtar upplever pojken givetvis utropet "Achtung!" som nedsättande och känner sig utpekad, utan att kunna förstå exakt för vad.

Språk som tortyrredskap

Berättaren betonar att han som barn inte upplevde det som positivt att vara annorlunda. Han kände sig inte "speciell" i positiv bemärkelse utan upplevde den uppmärksamhet han fick genom att vara annorlunda som både oangenäm och skrämmande: "There was something about us that made people laugh, or whisper, or stop along the street quite openly to ask the most bizarre questions".

För dublinborna verkar det så främmande att ha en tysk mor att de överidentifierar barnen som tyska. Berättaren beskriver tre typer av reaktioner som han och syskonen möter, med varierande inslag av förödmjukelser. En del driver med dem helt öppet och skrattar dem rakt i ansiktet. De nyfikna ställer märkliga eller bisarra frågor och en tredje grupp viskar och skrattar bakom ryggen på dem. Barnen upplever det som att det är något hos just dem som är löjeväckande eller skrattretande för omgivningen. Att bli bemött på det sättet, och dessutom av vuxna, framkallar och förstärker en känsla av utanförskap och är en ständig bekräftelse på att de inte är passarin.

När sedan mannen i affären fortsätter sitt skämtande med att citera tyska fraser ur amerikanska filmer förvärras situationen ytterligare. För att underhålla sina kunder försöker han få barnen att säga några ord på tyska. När de blygt vägrar fortsätter han med tysk brytning, härmandes en tysk officer i ett förhör, med att säga: "We haff ways of making you talk". Det hela gör både mamman och barnen illa till mods och de lämnar affären i sådan hast att de glömmet växeln. Mannen tar tillfället i akt och fortsätter att skämta och att härma det som han verkar tro är tyska: "Halt! We must not forgotten der change". Barnen är helt handfallna och står svarslösa inför sådana "contortions of language", det vill säga förvrängningar av både det engelska och det tyska språket. För mannen i fiskaffären är det hela bara en liten uppvisning, men för pojken har det en mycket vidare innebörd. Det är en del av hans kulturella och språkliga identitet som blir föremål för en "freak show". Det gör inte heller någon skillnad för pojkens känslor om mannen bara skämtar och kanske inte inser konsekvenserna av sitt handlande. Pojken upplever situationen som påfrestande, oavsett mannens avsikter, eftersom det som sker är att mannen projicerar klichéartade "tyska" egenskaper på barnen, nämligen att alla tyskar är militaristiska, till och med en kvinna och hennes barn i färd med något så oskyldigt som att handla mat.

Barnen möter emellertid inte bara önskad verbal uppmärksamhet från vuxna utan även från barnen i området, vars budskap är om möjligt ännu tydligare. De ropar "Heil Hitler" när familjen är på väg till kyrkan, till skolan eller på väg hem från affären. När barnen lämnar huset händer det ofta att de utsätts för hån och för förolämpningar: "they jumped out behind us or in front of us howling their warcries. It was all 'Donner und Blitzen',

and 'Achtung! Get the Krauts'." Barnen kallas för Eichmann, Göring, Hitler eller Himmler. Allting som är tyskt sammankopplas med nazitiden, och för pojken blir tyskt nästan synonymt med det engelska ordet "Nazi", därav novellens titel "Nazi Christmas". Det går så långt att han övertar de bilder, klichéer och föreställningar som han möter och ser sig själv som en krigsförbrytare som gömmer sig på Irland, trots att han är född efter kriget och fortfarande är ett barn. Genom sitt språkbruk antyder han också att han själv är en tysk spion med uppdrag att infiltrera Irland: "The word was out. Our assumed identity as Irish children was blown." Värt att notera här är ordvalet: "the word was out". Det är inte bara det att deras hemlighet har avslöjats, utan den metaforiska engelska formuleringen "ordet var ute" poängterar hur hjälplös pojken känner sig inför språket, som nästan verkar leva sitt eget liv utanför hans kontroll. Ordet, dvs. hemligheten som består i att barnen har en tysk mor, att de är annorlunda, har oåterkalleligen sipprat ut.

Glühwein och Lebkuchen eller Hitler och Eichmann?

Den bild av vad som är tyskt som de möter utanför hemmet står i stark kontrast mot pojken egna erfarenheter. Det som i hemmet förknippas med Tyskland eller det tyska språket har en positiv laddning, medan det som förekommer utanför mestadels är brännmärkt som våldsamt eller militaristiskt. Hemma finns till exempel "Männeken" (ett bakverk i form av en gubbe), "Glühwein" (glögg), "Lebkuchen" (pepparkakor), julgodis, levande ljus, ljudet av Kölns barnkör och doften av julbak. Hemmet är en lugn och fridfull plats som inte på något sätt motsvarar den bild som han konfronteras med utanför, där allt som är tyskt förknippas med krig, militären och nazitiden. Det är svårt för honom att få ihop dessa två bilder, som i likhet med de två orden i novellens titel "Nazi" och "Christmas" verkar oförenliga.

Att pojken inte förstår hur julsånger och godis hänger ihop med något, för ett barn, så avlägset som gaskammare, koncentrationsläger och andra världskriget är bara en del av problemet. Hans begränsade kunskaper om den delen av den europeiska historien gör även att han inte kan förbättra sin situation. Han har till exempel bara en vag föreställning om vilka "the Nazis" egentligen var och frågar därför sin mamma, den enda länken han har till Tyskland. Mamman verkar emellertid ha svårt för ämnet: "When-

ever I asked my mother about the Nazis I saw a look in her eyes somewhere between confusion and regret.” Mamman verkar undvika pojakens frågor: ”Our mother told us to ignore them. We were not Nazis.” Även här är språk av stor betydelse, men i form av avsaknad av svar. Modern vill eller kan inte förklara vilka nazisterna var eller varför pojken och hans syskon utsätts för förolämpningar och påhopp. Hon bidrar därmed, indirekt och säkerligen oavsiktligt, till barnens förvirring och hjälplöshet. Att bara ignorera skällsorden och de fysiska attackerna, som hon föreslår, förmår inte pojken. Det är ju inte enbart en fråga om att konfrontera människorna utanför, utan minst lika mycket handlar det om att komma till rätta med den inre konflikten, vad det betyder att vara tysk, eller till hälften tysk.

Ord och snöbollar som projektiler

Berättelsen når sin höjdpunkt i och med att den inre och yttre konflikten kulminerar. Detta sker när pojken tillsammans med sin bror och sin syster lämnar huset på juldagen och blir utsatta för ett bakhåll av en grupp andra, dvs. irländska barn. De trängs in i ett hörn samtidigt som de irländska barnen skriker bland annat ”Nazi fuckers” och ”You Nazi bastard” åt dem. Till en början är attacken ganska planlös och det verkar nästan som om mammas råd att bara ignorera tillrop och att inte försvara sig, ”to give them nothing but silence”, skulle kunna fungera. Men ledaren bland de irländska barnen kommer på ett sätt att organisera och framförallt formalisera attacken. De håller en Nürnbergrättegång på låtsas, som avslutas med den retoriska frågan: ”The Nazi Brothers. Guilty or not guilty?” Självklart fälls bröderna som skyldiga till att vara nazister och systemen som ”SS-whore”. Det utdömda straffet blir en avrättning med hjälp av snöbollar. Även den sker på ett barnsligt formaliserat sätt genom att de tysk-irländska barnen måste ställa sig med ryggen mot en vägg, medan de irländska barnen gör högar av snöbollar och utnämner sig själva till ”firing squad”, dvs. exekutionspluton.

I likhet med mannen i fiskaffären som hämtat sin förvrängda tyska från krigsfilmer och gärna vill ge prov på sina kunskaper, kopierar de irländska barnen antagligen scener ur biofilmer. Detta ger attacken ett inslag av officiellt förfarande. Det förefaller i vart fall som en ganska noggrann iscensättning av en avrättning såsom den vanligen framställs i filmer. Ledaren för gruppen beordrar tystnad genom att höja handen, låter sedan alla vänta

för att till slut sänka handen med ropet ”fire!”. Det är just denna formalisering som berättaren återger i detalj, och som betonar det trauma som situationen innebär för pojken och hans syskon. De ”ställs inför rätta”, ”fälls” och ”avrättas” som om de vore förbrytare.

Avslutande kommentar

I ”Nazi Christmas” har språket flera olika funktioner, och det visar sig påverka huvudpersonen på olika sätt. Det börjar, som pojken ser det, med ett enda ord, ”Achtung!”. När mannen i fiskaffären försöker skämta är det den första i en serie av händelser som utspelar sig under julhelgen. Det som för mannen i fiskaffären, för dublinborna som ställer konstiga frågor, och för de irländska barnen kan te sig som enskilda händelser hänger för pojken ihop. För honom är det fysiska våldet, skämtet, kommentarerna, frågorna och skratten en oavbruten påminnelse om att han är annorlunda. När de irländska barnen iscensätter avrättningen skulle man kunna se det som en fortsättning på de vuxnas handlingar. När de ropar ”Heil Hitler” och kallar pojken och hans syskon för nazister uttrycker de egentligen samma sak som mannen i fiskaffären, bara på ett mera barnsligt, dvs. mer direkt och oförställt sätt. Här är storebroderns försök att förminska betydelsen av snöbollsavrättningen: ”It’s only snow”, talande. Det räcker att hålla för ögonen för att skydda sig mot snöbollar. Mot skämt, konstiga frågor, förolämpningar och andra verbala attacker finns emellertid inte något lika enkelt eller effektivt skydd. På så sätt förvandlas även språket, sett ur pojkens perspektiv, till ett tortyrredskap.